

УДК 721

СЕМЕЙ ҚАЛАСЫНЫҢ СӘУЛЕТТІК-ТАРИХИ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

Рахатов Жансултан Адилбекулы

zhansultan18@gmail.com

магистрант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нур-Султан,
Қазақстан

Ғылыми жетекші – К.К. Арынов

Семей – Қазақстанның облыстық деңгейіндегі қаласы, Шығыс Қазақстан облысы, Ертіс өзенінің бойында орналасқан. Семей қаласы дегенде көпшіліктің есіне біріншіден полигонда болған оқиғалар еріксіз ойларына түседі. Семей – бұл керемет тарихи-сәулеттік нысаналармен танылған қала. Қасында тиесілі ауылдық аймақтарды санамағанда жалпы аумағы 210 км². Осыған сәйкес осы қалада көптеген мәртебелі тұлғаларға арналған, қала ескерткіштері, сәулеттік-тарихи ескерткіштер орналасқан. Бұл ескерткіштер республикалық және жергілікті деңгейде маңыздылығы көп.

Семей қаласы орталығының сәулеттік стилі кейде адамға – ретсіз немесе бей – берекетсіз орналасқан ғимараттар мен имараттардың жиынтығы болып көзге көрінеді. Бұл дегеніміз: революцияға дейінгі кезеңдегі, сталиндік кезеңдегі, хрущевтік кезеңдегі, заманауи ғимараттар бір жерде орналасқан. Революцияға дейінгі кезеңдегі ғимараттар кешені осы кезеңге дейін сақталмағанмен, жеке сәулеттік ескерткіштер біздің кезеңімізге келіп жеткен. Сол кезеңнің бірнеше сәулет ескерткіштерін ғана көруге болады [1].

Семейде атап өтетін ең маңыздыларының бірі – өткен ғасырдағы мешіттер. Олардың ішінде – бір мұнаралы және екі мұнаралы мешіттер болып бөлінеді. Олардың ішіндегі бір

мұнаралы мешіт XIX ғасырда түркиялық Абдулла Эфенди салды. Мешіт күйдірілген кірпіштен, бір күмбезі бар, тікбұрышты нысанда салынған. Бұл сондай-ақ XIX ғасырдың бірінші жартысындағы сәулет ескерткіші болып табылады. Екі мұнаралы мешіт 1856 жылы салынды. Кіру тобы пилястраларымен және сопақ терезе кескіні бар тіктөртбұрышты енбұрышпен безендірілген. Бұл мешітте көзге түсетіні - Құранның жоғарғы бөлігіндегі сөздері бар әсем кескіндеме. Бұл мешіт XIX ғасырдағы діни сәулет тізіміне енгізілген.

Келесі мешіт XIX ғасырдың ортасында салынған саудагер Тыныбай Кәукеновтың есімімен аталды. Бұл мешітке қатысты 1858 жылғы жазбалары Қазақстанның мемлекеттік мұрағаттарында табылды. Сол күндері, бұл деректер негізінде тарихшылар мешіттің 1840 жылы салынғанын айтты. Ғимарат негізінен ағаштан жасалған, тек іргетасы тастан қаланған, екі қабатты, жоғарғы қабатта әйел адамдар, төмегі қабатта ер адамдар құлшылық еткен. Мешіт осы күнге дейін ғибадат етушілерді қабылдап жатыр.

Шіркеулер мен мешіттерден маңыздылығы кем емес Ямышев қақпасы Семей бекінісінің бір бөлігі болды, ол 1718 жылы Питер I бұйрығымен өзеннің оң жағалауында салынған. Ол кезде үш бекініс қақпасы болған: сол Ямышевские Омбыға қараған, Өскемен қақпасы, шығысқа қараған, Семей қақпасы - жағалауға қараған. Бірақ бір ғана қақпасы аман қалды. Өкінішке орай, бүгінгі көре алатын Ямышев қақпасы бекіністің кіреберістерін ашқан түпнұсқалық қақпа емес. Бұл модель, сол қақпалардың дәл көшірмесі. 1970 жылы қаланың осы ауданында туннель төселді, ал Ямышев қақпасы өз жолында тұрды. Осыған байланысты 50 метрлік жағына қарай жылжыту және қайта құрастыру үшін қақпаны бөлшектеу туралы шешім қабылданды. Шеберлердің шебер жұмысының арқасында қақпалар тарихи көрінісін жоғалтпады, бірақ бәрібір шын мәнінде түпнұсқа емес. Енді біз арқа жақтарын және екі жағынан тұрып тұрған пилластрді жұптасқан баған түрінде көре аламыз және бұл композиция тамаша әдемі антаблементпен аяқталады.

Қаланың ортасында орналасқан тарихи маңызы бар архитектуралық ғимарат, 1986 жылы қатты өрттен кейін қалған - ветеринарлық институт. Ветеринарлық институт Семей қаласы, Чайжунусова көшесінде орналасқан. Біріншіден, бұл ғимарат XIX ғасырдың соңында қыздар гимназиясына арналып салынған. Үш қабатты, кейбір деректерге сәйкес Екатеринаның заманындағы стильде, қызыл кірпіштен, «Е» әрпі пішіндес салынған. Соғыс уақытында ғимаратта аурухана болған, кейінірек сол жерде Ветеринарлық институтты ұйымдастыру туралы шешім қабылданды (1-сурет).

1-сурет.

Екі өрттен кейін де, оның негізгі қабырғалары берік болғандықтан, ол ғимаратты толығымен қиратпай, қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Бұл ғимарат өзінің стильдік ерекшелігімен ежелгі рим кезеңіндегі сәулеттік өнерге ұқсас болып келеді. Екінші қабаттағы

- 4 қабатты
- Төменгі 3 қабаты аркаданы құрайды
- Ені екі жарым метр болатын мықты столбтар аркаданы ұстап тұр
- Оны қосалқы колонналар безендіреді
- Бірінші қабаттағы колонналар - Тоскандық ордермен
- екінші қабаты - Ионикалық ордермен
- үшінші қабаты - Коринфті ордермен істелінген

- 3 қабатты
- 2-ші қабаты аркаданы құрайды
- Оны қосалқы колонналар безендіреді
- Екінші қабаттағы колонналар
- Тоскандық ордермен безендірілген

терезелердің пішіні рим колезейінің аркадаларына ұқсас, кіреберісінде капителі ионикалық болып келетін екі колонна антаблементті көтеріп ұстап тұрғаны ежелгі рим сәулетінің айқын ерекшеліктерін көрсетіп тұр (2-сурет).

Абай Құнанбайұлының Республикалық әдеби – мемориалдық, Федор Достоевскийдің ірі әдеби — мемориалдық мұражайы (мұндай мұражай Мәскеу мен Санкт – Петербургте де жоқ), Қазақстан эрмиажы ретінде жұртқа танымал болған Невзоровтар жанұясының өнер мұражайы, Қазақстанда ең көп тарихи — өлкетану мұражайы, Қазақстандағы алғашқы полиграфия мұражайы, анатомиялық мұражай, “Кішкентай әлем” атты қуыршақтар мұражайы – міне, қаншама мәдени – тынығу оындары бар. Соның ішінде Семей қаласының сәулеттік ерекшелігімен белгілі мұражайларының бірі Невзоровтардың есімімен аталған мұражай, себебі 1988 жылы осы отбасы өзінің бейнелеу өнерімен бай коллекциясын осы мұражайға ұсынды. Бұл коллекциясы осы отбасы төрт ұрпаққа жинады. Мұражай қорында 5 мыңға жуық экспонат бар, оның ішінде қазіргі заманғы қазақстандық суретшілердің туындылары, кеңес дәуіріндегі картиналар және шетел авторларының картиналары. Суреттер тек Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар шетелдерде де бірнеше рет көрмелерге өткізілді. Мұражай өзі тарихи ғимаратта орналасқан - сатушы Степановтың үйі. Федор Степанов Бірінші Гильдияның ең бай қалалық саудагерлерінің бірі болды. 1870 жылдары үйін салған. 1985 жылдан бастап осы саудагердің үйі осы номиналды мұражайға

тиесілі. Бұл ғимарат классикалық стильге тән қасбеттің бойында симметриялы, иондардың тәртіптемесінен кіреберістің кіреберісінде орналасқан.

Қаланың тағы бір тарихи нысаны 1894 жылы 282 оқушыға арналған ерлер гимназиясы тұрғызылды. Қиын тағдыр осы жастағы құрылымға түсіп кетті. Азаматтық соғыс кезінде гимназияны таратуға, ал ғимаратта - Ақ гвардияның 2-ші Сібір корпусының штаб-пәтеріне атаман Анненков тағайындалды. Көп ұзамай ғимарат бүлікшілердің қолына түсіп, онда әскери революциялық комитет орналасқан. 1934 жылы ғимарат мектепке қайтарылды. Қазір ол мұғалімдер институтын орналастырды, ал 1937 жылдан бастап ол педагогикалық болып өзгертілді. Қазіргі уақытта ғимарат Қазақстанның гуманитарлық-заң инновациялық университетінің құқықтық корпусына ие [2].

Қытай консулдығының ғимараты 1903 жылы салынған сәулет ескерткіші болып табылады. 1920 жылы негізі қаланғаннан кейін, үй Қытайдың миссиясына тиесілі болды. Тек 29 жыл өткен соң, қытайлық консулдық мұнда қоныстанды, соның арқасында ғимаратта бүгінгі күнге дейін сақталып қалған аты бар. Семипалатинаның Ресейге арналған аспан империясының қақпасы әрдайым болғандықтан, консулдық мұнда 60-шы жылдардың басына дейін болған. 1963 жылы ғимарат Obkom және Gorky LKSM, содан кейін «8 наурыз» балабақшасына және мұғалімнің үйіне өтті. Қазір ол қалалық қорлардың біріне жатады.

Достоевский әдеби-мемориалдық мұражайы бұрынғы кезде үйде тұрды. Қастандық жылдар Достоевский қаласы - 1854-1857 жылымен байланысты. Мемориалдық мұражай орналасқан үйде Достоевский почташы Лепухиннің пәтерін жалға алды. Мұнда жазушы қазақтың ұлы ағартушысы және саяхатшысы - Шоқан Уәлихановпен кездесті. Бұл үйде Достоевскийдің қаламынан оның әйгілі туындылары «Дядюшевский арман», «Степанчиково ауылы және оның тұрғындары» шығарылды. Ғимарат 1838 жылға дейін созылады. Мемориалдық үй-мұражайдың қазіргі ғимараты Достоевскийдің өмір сүрген ескі үйінің есесін еске салады. 1972 жылы мұражайды кеңейту және осы жазушы туралы толығымен әңгімелеп беру үшін үйге екі қабатты кеңейту жасалды.

Анея Молдыбаевтың құрметіне салынған үй - Семейдегі ұлы Абай Құнанбаевтың есімімен байланысты есте қаларлық орын. Абай көптен бері осы үйге өзінің туысы Анниару Молдыбаевты қарсы алу үшін келді. Үйде орыс және қазақ тілдерінде «Қазақтың ұлы ақыны және ағартушысы Абай Құнанбаев жыл сайын осы үйде тұрып, 1878-1904 жылдар аралығында өмір сүрді» деп атап өтті. Үй XIX ғасырда салынған. Үй толық ағаштан, ал іргетасы тастан салынған.

Бұл үй мұражайы Семей қаласында орналасқан. Ұлы ақынның алғашқы мұражайы өткен ғасырдың 40-жылдарында ашылып, адвокат Аниар Молдабайұлы өмір сүрген қарапайым 2 қабатты үйде орналасқан. Бірде Абай Құнанбаев жас жігітке Ресейде лайықты білім алуға көмектесті. Университетті бітіргеннен кейін Аниар Қазақстанға қайтып келіп, Абайға жиі келуге шақырды.

Өткен ғасырдың 60-шы жылдарында мұражай экспозициясы осы аймаққа Оралдан келген Ершовтардың саудагерлерінің отбасыларына тиесілі 19 ғасырлық үйге көшірілді. Абай Құнанбаев осы үйде жиі Сибирдің адамдарымен сөйлесіп, көп күн өткізді.

Ұлы қазақ ақыны 150 жылдығына орай, үй мұражайы ескі екі қабатты үйде орналасқан әкімшілік ғимаратымен, сондай-ақ, 19 ғасырдың ортасында Абай оқыған мешітте біріктірілді.

Қазіргі кезде мұражай белгілі ақынның мұрасы ретінде мемлекет тарапынан қорғалған, осы уақыт ішінде ғимарат өзінің түпнұсқалық көрінісін толығымен сақтап қалды. Абай Құнанбаевтың шығармашылығына және өміріне арналған экспозициядан басқа, музейде бірнеше шығыс тілдерінде, соның ішінде ең көне түрдегі көне қолжазбалардың және кітаптардың сирек жинақтары бар.

Семейдегі заманауи архитектуралық ескерткіштерден Семей қаласындағы Ертіс маңындағы жер сілкінісіне төзімді көпір. Жалпы ұзындығы 1086 метр болатын ұзындығы 750 м. Жобаны жапон компаниясы Ishikawajima-Harima Heavy Industries компаниясы ұсынды. 1998 жылғы 24 қаңтардағы келісімге сәйкес, жоба 42 айдың ішінде аяқталатын болады. Жоба

Қазақстан Республикасы мен Жапон үкіметінің ОЕСҒ арасында жасалған кредиттік келісімге сәйкес қаржыландырылды. Көпірдің өзінен басқа, кірме жолдарды құру және қайта құру жобасы енгізілді [3].

Аталмыш ғимараттар тек қана Семей қаласында емес, сонымен бірге Республика деңгейінде өзінің бірегейлігімен, тарихи құндылықтарымен ерекшелінеді.

Ғимараттар кеңес одағы кезінде (кейбіреулері оданда ерте тұрғызылғанымен), мемлекет қарамағындағы сәулеттік тарихи ескерткіш болып табылады. Яғни кешенді түрде ғылыми зерттелінген күрделі жөндеу мен қайта қалпына келтіру жұмыстары жүргізілуі керек. Қайта келтіру жұмыстары барысында жүйелі түрде, кейбір мәселелерді кезең-кезеңімен жүргізілуі тиіс:

- Ғимараттарға жалпы кешенді түрде тарихи-сәулеттік зерттеулер жүргізілуі;
- Мұрағаттар мен басқа да бүгінгі кезге дейінгі сақталынып қалған түрлі дереккөздерге шолу жасау;
- Ғимараттың іргетасынан бастап, салмақ қабылдаушы қабырғаларының жарамдылық деңгейі сарапталынып нәтижесін алу;
- Ғимараттың (балка, стропила, обрешетка, тәріздес) жабын конструкцияларын ары қарай тозып жарамсыз жағдайға жетуінің (ағаш балкалары мен стропилалардың ылғалдан шіріп кетуін, тым қатты кеуіп кетуін) алдын алу мақсатында кезең-кезеңімен бірнеше қалпына келтіру шаралары жүргізу;
- Ғимараттардың негізгі құрылымдылық материалдарының сапасына сынақ жүргізіліп, соның сыртқы түрлі табиғи әсерлерге, деформацияға ұшырау дәрежесі анықтау;
- Ғимараттың бүгінгі кездегі сыртқы сыбақ қабаттарының жарамдылық деңгейіне сараптама жүргізілуі;
- Нысанға нақты зерттеулер жүргізу нәтижесінде қасбет жақ сылақтары мен бояулар қабатының сыртқы беті біршама түрлі сыртқы табиғи әсерлер мен ұзақ уақыт пайдаланудың нәтижесінде түрлі деңгейде зардап шеккені (үгітілген, жарылған) анықтау;
- Нәтижесінде жарамсыз деп табылған сыртқы сыбақ қабаттары жүйелі түрде бұзу жұмыстары (демонтаж) жасалынып оларды жаға сыбақтармен алмастыру жұмыстарын жүргізу;
- Ғимаратты қайта келтіру барысында оның қасбетінің көркемдік – стильдік ерекшеліктерін сақтап қалу мақсатында, бұрынғы сәулеттік элементтердің негізінде түрлі пішіндерден тұратын қалыптар дайындау;

Осы тарихи – сәулеттік құндылықтар көздің қарашығындай сақталып, қолда бар алтынның қадірін түсініп бүгінгі күнге дейін жетті. Енді бұл ғимараттарға тек жөндеу жұмыстары жүргізіліп қана қоймай, үлкен жанашырлықпен болашақ ұрпақтың, қала берді тарихтың зор жауапкершілікті сезінумен қатар қайтарымын жасап қалдыру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Семей>
2. http://el.kz/ru/news/cities/pamyatniki_arhitekturi_semeya
3. <https://semey.city/o-gorode/dostoprimechatelnosti.html>